

Lennart Eriksson

Egoismen och människans natur

I FT nr 4/87 för Per Måhl en debatt med sig själv om egoismen och människans natur. Han menar att mycket talar mot det vanligt förekommande påståendet att människan innerst inne tänker på sig själv. Min uppfattning är den motsatta: inget talar mot detta påstående. I stället tyder allt på att människans natur präglas av egoism och att moralens syfte är — eller åtminstone bör vara — att reglera individens egoistiska handlande i den sociala kontexten. Utgångspunkten för ett sådant resonemang är individualistisk; det är samhället (moralen) som är till för individerna, inte tvärtom. Ingen individ träder därmed in på den sociala arenan om han inte måste (och det måste vi alla) eller om han inte skulle anse sig kunna uppnå fördelar därmed. Det är alltså samhället, inte individen, som är bärare av moralen; samhället är moraliskt, individen egoistisk.

Måhls utgångspunkter är de motsatta. Hans första tes är att egoism endast bör hänvisa till medvetna avsikter och att konsekvensen av att inte göra en sådan hänvisning blir att egoismens allmängiltighet inte kan vederläggas. Detta är, menar jag, en felaktig utgångspunkt (även om den förstås är väl tillrättalagd för Måhls syften). Jag menar i stället att det är *moralen* som har att befatta sig såväl med sådana medvetna avsikter som med dels de val som träffas med grund i avsikterna, dels effekterna av de handlingar, vilka följer på valet. Avsikter, val, handling och effekter är alla företeelser inom den sociala (moraliska) kontexten och kan applåderas eller förkastas (av subjektet själv eller av hans omgivning) allt efter hur väl de är anpassade till moralen, dvs om de anses goda eller onda, bra eller dåliga.

Frågan om egoism kontra altruism är dock ingen moralisk fråga, utan en ontologisk, vars objekt är människans natur. Dess svar skall sökas i den individuella sfären, i vad som *orsakar* individuellt handlande, och inte i dessa handlingars *effekter*, vilkas kvalitet för individen och hans omgivning är en social, eller moralisk fråga. (Detta dock endast så länge

effekterna påverkar andra individer. En handling som bara får effekter för den handlande individen har heller inget med moral att göra.) Måhls dialog kan då tolkas som ett samtal mellan företrädare dels för den ontologiska (individualistiska eller "egoistiska"), dels för den moraliska (kollektivistiska eller "pseudo-altruistiska") synen på egoismen.

Om vi håller oss till den av mig förespråkade ontologiska synen, måste frågan nu bli dels vad det då är som orsakar individuellt handlande, dels hur detta mänskliga handlande tar sig uttryck. Till en början kan vi konstatera att mänskliga handlingar kan vara både medvetna (låna ut pengar) eller omedvetna (kissa på sig). De kan vara privata eller sociala, goda eller onda. De kan rikta sig mot individen själv eller hans omgivning, men framför allt är de oftast en blandning av allt detta och mer därtill. Medvetna handlingar kännetecknas av att de föregåtts av en (reell eller fiktiv) valsituation. Individen har valt mellan olika handlingar eller mellan att handla och att inte handla. En individ som av någon anledning inte kan välja, är inte ansvarig för sina handlingar ("bör impliceras kan"). Dessa hans handlingar är därmed amoraliska, de står utanför moralen. En slav kan inte välja mellan slaveri och frihet; hans val står i sämsta fall mellan att lyda eller dö. Ett barn som inte har lärt sig att kontrollera sin blåsa kan inte välja mellan att kissa i byxorna eller låta bli. Slavens och barnets handlingar är således inte moraliska eftersom de inte är grundade i val. (Slavens dock i den mån han kan välja mellan att lyda eller dö.) Deras handlingar beror av omständigheter utanför deras kontroll, men de är inte desso mindre handlingar. Barnet handlar omedvetet till följd av ett "inre tvång", slaven medvetet men på ett sätt som präglas av ett minimum av valfrihet orsakat av ett "yttre tvång". Slaveriet som socialt fenomen grundar sig således på en moral som säger att slavar inte är berättigade till valfrihet. Alla typer av moraliska system syftar på ett liknande sätt till att begränsa valfriheten genom att t ex brännmärka mördare och tjuvar som medvetet väljer att mörda och stjäla.

Om nu individen, för att använda Måhls exempel, väljer att låna ut pengar, så har detta val, tvärtemot vad Måhl tror, föregåtts av en kalkyl. Individen har, mer eller mindre noggrant, övervägt vilka fördelar och nackdelar som hans val kan resultera i. Han måste bli fråga sig vad den presumtive låntagaren skulle tycka om honom om han lånade respektive inte lånade ut pengarna. Han kan vidare fråga sig vilket behov låntagaren har av lånet, om han har förmåga att betala tillbaka, vilket behov långivaren har av pengarna nu respektive vid den tid då lånet skall

återbetalas, samt, icke minst, vad moralen säger. I många situationer, t ex när man är indifferent eller negativt inställd till de värden som moralen tillägger en handling, tror jag ändå att man väljer att utföra handlingen framför att låta bli, nämligen i de fall då man eljest löper risk att utsättas för omgivningens spott och spe samtidigt som man värderar risken härför som större och mera kännbar än vinsten av att inte utföra handlingen. Det är alltså här fråga om en kalkyl som grundats i egoistiska överväganden och varav vilken moralen själv är en del.

Att märka är att denna kalkyl på intet sätt är utilitistisk. Det gäller inte att värdera egen lust/olust gentemot andras, utan att "internt" värdera sin egen lust/olust. Måhls resonemang synes gå ut på att det finns handlingssituationer då olusten överväger, dvs då man utför en frivillig handling trots att den inte är till nytta för individen i fråga, dvs heller inte till nytta för andra individer på ett sätt som individen uppskattar och alltså inte heller stigmatiserande för det fall han skulle välja att inte utföra den. Jag tror inte att sådana handlingar existerar, och det enda sätt på vilket Måhl eller någon annan kan få mig att utföra en "altruistisk" handling är att sätta frivilligheten ur spel, dvs att tvinga eller *förslava* mig och därigenom åsidosätta moralen. Måhl kanske kan se detta *hans egna* handlande som moraliskt sanktionerat ("det är rätt att tvinga folk att göra det jag anser rätt"), trots att det alltså inte, av mig, anses vara till nytta för någon eller något annat än — just det — Måhls behovstillfredsställelse. Den tillfredsställelsen bör vi dock inte unna honom eller någon annan, åtminstone inte enligt den sociala moral som jag, i mitt egoistiska intresse, anammat och som bl a förkastar slaveri. En annan sak är om Måhl här sökte övertyga mig om det rätta med förnuftsargument och därmed ställde mig inför en valsituation. Endast då blir både mitt och Måhls val moraliskt grundade.

Av detta resonemang följer slutsatsen att moralen omfattas av egoismen, inte tvärtom. Egoismen är ingen moralisk entitet, tvärtom är moralen en faktor som individen kalkylerar med i varje frivillig socialvalsituation.

Det är alltså inte så att man, som Måhl påstår, "lurar sig själv" om man som egoist kan tänka sig "att ta vissa negativa konsekvenser för andras skull". Det kan t ex i stället bero på att man vill åtnjuta deras — och kanske moralens väktares — uppskattning, och tillförsäkra sig den framtida fördel som det skulle innebära att själv bli hjälpt genom att andra tar negativa konsekvenser när man själv hamnar i en prekär situation. Det kategoriska imperativet är således väl anpassat till den on-

tologiska egoismen.

Vad kan vi då, i ljuset av det som nu sagts, lära av vietnamveteranerna? Jo, att djungelns lag är en moral — eller omoral — för djungeln, dvs ett tillstånd där endast de livsdugligaste överlever. Det kännetecknas av avsaknaden av moral, inte av existensen av egoism — även om "Kilroy" givetvis var där likaväl som överallt annars där människor lever och verkar. Ett krig utan en klart definierad moral, som vietnamkriget, leder förvisso till att den mänskliga existensens onda sidor kan göra sig gällande. Det förhållandet att vietnamveteranerna ofta "är oförmögna till normalt liv" (hur nu "normalt liv" skall definieras) kan heller inte läggas egoismen till last, utan är det snarare en följd av bristen på moral, eller ännu hellre av förekomsten av två värdesystem i konflikt. Mord på kvinnor och barn är en följd av den av omständigheterna orsakade moraliska avtrubbning som alla moderna krig kräver och medför. När soldaterna kom hem från vietnamkriget blev de varse att deras handlande ansågs omoraliskt och dessutom att kriget i sig, med eller utan barnamord, av hemmaopinionen numera ansågs omoraliskt. Detta lär oss dock föga om människans natur, men desto mera om moralen och om vikten av att den upprätthålls och inte byts såsom skedde i USA under loppet av vietnamkriget. Ty då blir förvirringen och alienationen stor. När moralen blir en oberäknelig faktor i individens valkalkyler leder den, som i fallet Vietnam, till att den ses som ett imponderabilium. Man bryr sig inte om den. Men det är i så fall moralens (väktares) fel, inte egoismens.

Egoismen är alltså, menar jag, på gott och ont en del, inte av moralen, men av människans natur. Om vi förnekar detta faktum, förnekar vi också denna natur och det är att ta upp en kamp mot verkligheten som vi aldrig kan vinna. □